

A budapesti agglomeráció területi szerkezete és központrendszere

IVÁN LÁSZLÓ

A budapesti agglomeráció két igazgatási egységből, a fővárosból és az ún. övezetből tevődik össze. A Pest megye igazgatási területéhez tartozó, a főváros körül gyűrű alakban elhelyezkedő 43 településnek, vagyis az agglomerációs övezetnek a főváros munkaerő- és infrastrukturális háttérében többrétű feladata van:

- elsődlegesen mint lakóhelynek és munkahelynek, megfelelő színvonalon kell ellátnia a lakosságot
- a főváros munkaerő-utánpótlási és infrastrukturális háttéréként kell funkcionálnia,
- a fővárosi lakosság rekreációs igényeinek egy részét ki kell elégítenie.

Másrészről Budapest is többféleképpen szolgálja az övezet népességét:

- a fővárosi munkahelyek, valamint a városközpontban és a városrészközpontokban levő intézmények révén a fővárosnak jelentős szerepe van az övezet lakosságának ellátásában,
- a főváros kedvező lehetőséget teremt a fejlettebb infrastruktúra-hálózatokhoz való kapcsolódásra.

Budapest és környéke 1960-ban jóváhagyott általános városrendezési terve a főváros határáról mintegy 15 km távolságon belül fekvő 64 települést tekintette Budapest agglomerációs övezetének. Az 1970-ben készült és jóváhagyott általános városrendezési terv a budapesti agglomerációhoz azokat a településeket sorolta, ahol

- a táji, földrajzi kapcsolat, vagy a Budapest beépített területéhez való csatlakozás nyilvánvaló,
- a kereső lakosság nagyobb része – általában több, mint 50 %-a – budapesti munkahelyeken dolgozik,
- a lakosság túlnyomó többsége az iparban, vagy a harmadik szektorban tevékenykedik,
- a települések ipari üzemei a fővárosi üzemekkel szoros kapcsolatban állnak, ill. budapesti üzemek termelő vagy raktártelepei,
- a települések üdülésre alkalmas területe elsősorban a budapesti lakosság napi vagy hétvégi üdülését szolgálja,

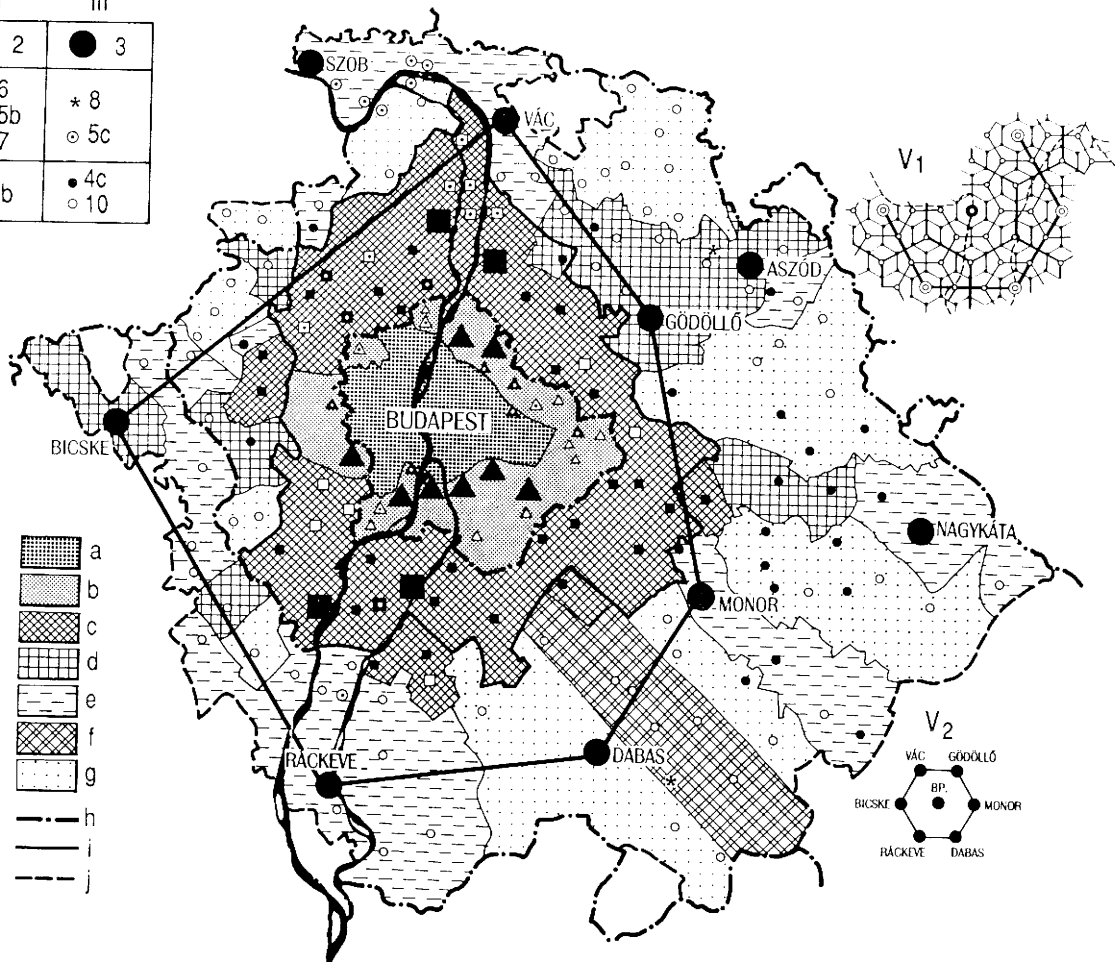
- a települések Budapestről tömegközlekedési eszközökkel jól megközelíthetők, vagy kapcsolatuk oly módon teremthető meg, hogy a fővárosba történő beutazás időtartama – korszerű közlekedést feltételezve – általában a 3/4 órát ne haladja meg.

A fentiek alapján Budapesttel együtt 45 települést sorolt a budapesti agglomerációba, amelynek területe így 1670 km². E településeket a közelmúltig a népességszám erőteljes növekedése, a fő közlekedési vonalakhoz való kapcsolódás, az alacsony ellátottsági színvonal és a nagyarányú Budapestre utaltság jellemzi. Az 1970 óta eltelt több mint két évtizedes fejlődés, de különösen az elmúlt 10 év kutatásai egyre inkább megkérdőjelezzik az akkori lehatárolás érvényességét, hiszen más-más területet jelent a demográfiai értelmű (bevándorlási góc), az ellátásszervezési szempontú, a közlekedési, ill. közművi egységű agglomerációs terület. Ezért egyre inkább egy nagyobb (összesen 160 települést felölelő) városrégióról célszerű beszélni (1. ábra).

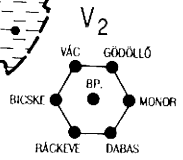
A budapesti agglomeráció szerkezete

A budapesti agglomeráció a társadalmi-gazdasági tevékenységek területi koncentrációja révén létrejött településegyüttes. Az agglomerációban az egyes funkciók térben elkülönülnek és ezeket a funkcionális elemeket a műszaki-fizikai hálózatok sűrű szövevénye, valamint a népesség bonyolult, többirányú mozgásai fogják össze egységes

	I	II	III
A	▲ 1	■ 2	● 3
B	△ 4a △ 5a	▣ 6 □ 5b □ 7	* 8 ○ 5c
C	△ 9	■ 4b	● 4c ○ 10

- a [diagonal lines /]
- b [diagonal lines \]
- c [cross-hatch]
- d [horizontal lines]
- e [vertical lines]
- f [diagonal lines /]
- g [dots]
- h [solid line]
- i [dashed line]
- j [dash-dot line]

rendszerbe. A budapesti településeggyüttes hazánk egyetlen számottevő, monocentrikus típusú agglomerációja, amelynek területi és funkcionális rendszere a történeti fejlődés sajátosságain alapul.

A budapesti agglomeráció három jellegzetes gyűrűs övezetre osztható, melynek közepén az 1950 előtti Kis-Budapest alkotja a „magot” (2. ábra).

Az agglomerációs mag négy területre, ill. övezetre osztható:

– A városközpont (V. kerület) központi jellege következtében – miközben egyre kevésbé lakóhely – igen jelentős mértékben koncentrálna a köztisztviselőket, s alapvetően az ún. első munkahelyövet jelenti. A klasszikus elméletek tézisei értelmében itt van kibontakozóban a CBD, amely az elmúlt 6–8 évben, ill. a rendszerváltást követően szinte robbanásszerűen fejlődött. A centrális városrész fővárosi funkcióiból következően szinte kizárólagosan nem termelő (tercier) tevékenységet tömörít.

A pesti oldalon a kereskedelem és az államigazgatás, valamint a hivatali élet koncentrálna. A kereskedelem és szolgáltatás szórta, de viszonylag igen szűk területen, elsősorban a magasabb minőségi igényeket szolgáló üzletek koncentrálna révén, főként a főútvonalak mentén és az V. kerület középső részén (a Kossuth Lajos u. és a József Attila u. között) összpontosul. Az államigazgatás és egyéb országos irányító funkciók az ún. hivatali negyedben (az V. kerület É-i részén, a Lipótvárosban) sokasodnak; gyakorlatilag ez a terület a főváros egyik legjelentősebb foglalkoztató központja.

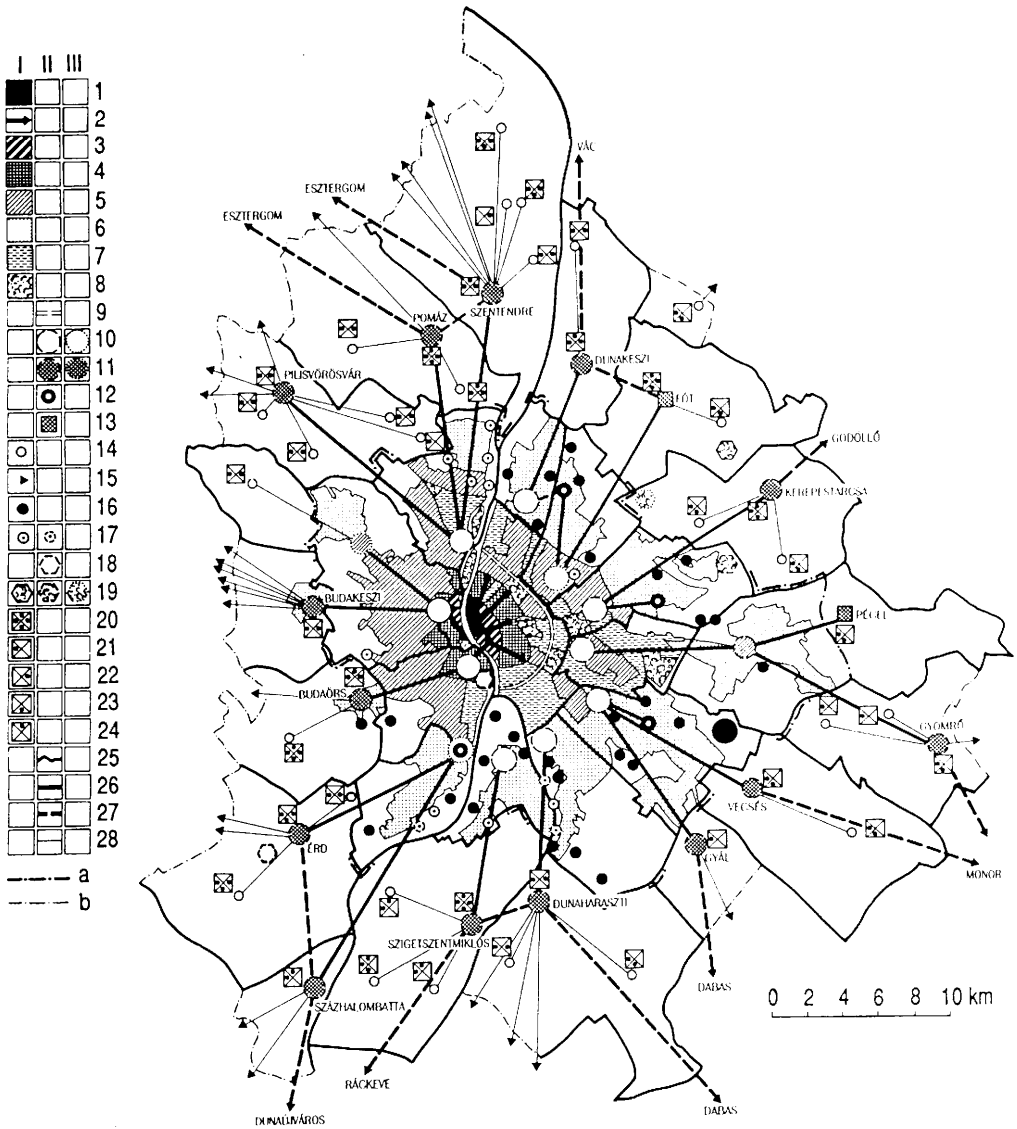
A városközponttal kapcsolódik a budai Várnegyed. A terület műemléki adottságai, városképi jelentősége miatt egyre inkább idegenforgalmi, főként kulturális–vendéglátó negyeddé alakult át, bár lakóhely is, és kvaterner intézményekkel is rendelkezik. A kvaterner funkciók (kutató, felsőoktatás) területileg szórta, de jórészt szintén a városközpontban összpontosulnak.

– A városközpontot Budán keskenyebb, Pesten szélesebb gyűrűben az első lakóhelyöv keretezi. E központi fekvésű, eredetileg exkluzív és kispolgári lakónegyedeket a főútvonalak mentén kereskedelmi-szolgáltató területek bontják részekre, melyek tulajdonképpen a városközpont kinyúló „csápjai”. Az övezetben a történeti funkcióváltás

←

1. ábra. A budapesti városrégió területi szerkezete (Szerk.: IVÁN L. 1993). – a = agglomerációs mag; b = belső; c = középső agglomeráció; d = a külső agglomeráció dinamikus; e = dinamizmusát elvesztett csápjai; f = napjainkban dinamizálódó területsáv; g = a külső agglomeráció stagnáló, depressziós területei; h = a főváros, ill. Pest megye közigazgatási határa; i = a hivatalosan deklarált agglomerációs övezet határvonala; j = a városrégió határa; I = belső; II = középső; III = külső agglomerációba tartozó; A = városi; B = szemiurbán; C = falusi jellegű települések; 1 = előváros; 2 = bolygóváros; 3 = város; 4a, 4b, 4c = alvó település; 5a, 5b, 5c = üdülőtelepülés; 6 = ipari; 7 = egyéb település; 8 = helyi foglalkoztató központ; 9 = peremközség; 10 = alapfokú település; V₁ = városhálózatunk a Christaller-féle séma alapján; V₂ = a Christaller-féle séma Budapest környékén (a „belső városgyűrű”)

Spatial structure of the urban region of Budapest (Ed. by IVÁN, L. 1993). – a = agglomeration core; b = dynamic extension of inner; c = of intermediate; d = of outer agglomeration zone; e = non-dynamic extension of outer agglomeration zone; f = strip area in dynamic development; g = stagnating areas of outer agglomeration zone in depression; h = administrative boundary of the capital and Pest county; i = official boundary line of agglomeration zone; j = boundary of urban region; I = settlements belonging to inner; II = to intermediate; III = to outer agglomeration zone; A = settlements with urban; B = with semiurban; C = with rural character; 1 = suburbia; 2 = satellite town; 3 = town; 4a, 4b, 4c = suburbia with residential character only ('sleeping town'); 5a, 5b, 5c = settlement with recreational; 6 = with industrial functions; 7 = other settlement; 8 = centre for local employment; 9 = fringe village; 10 = settlement with basis supply functions; V₁ = our urban network according to the Christaller's model; V₂ = the Christaller's type model for the vicinity of Budapest ('inner urban ring')

2. ábra. A budapesti agglomeráció településrendszere 1985 körül (Szerk.: IVÁN L. 1993). – I = meglévő; II = tervezett; III = távlatilag megvalósítandó rendszerlemek; 1 = városközpont (CBD), első munkahelyöv; 2 = a városközpont kinyúló intézményi csápjai; 3 = intézményekkel erősen átszőtt lakóterület, a városközpont bővülése; 4 = intézményekkel erősen átszőtt lakóterület, első lakóhelyöv; 5 = második lakóhelyöv; 6 = a belső agglomerációs lakóövezete; 7 = döntően ipar- és közlekedésüzemi terület, második munkahelyöv; 8 = nagyobb belső, közcélú zöldterület; 9 = munkahelytelepítésre javasolt szerkezeti vonal (ún. Hungária-gyűrű); 10 = kiépítendő városrészközpont; 11 = kiépítendő településcsoport központ, középfokú központ; 12 = kerületi központ; 13 = részleges középfokú központ, település; 14 = agglomerációs település; 15 = agglomeráción kívüli település vonzásiránya; 16 = a belső agglomerációs övezet jelentősebb ipar- és közlekedési területei; 17 = üdülőterület, rekreáció (Budapesten); 18 = nagy területigényű, közintézmény; 19 = nagy területigényű, zöldte-

következtében elég nagy a lakó- és munkahelyi funkciók keveredése. Nagyobb részt ebben amozaiikus szerkezetű övezetben található az elavult, rehabilitációra szoruló lakótömbök is.

– A városközpontból kifelé haladva, a sugaras irányú kivezető főútvonalak mentén, mintegy ezekre felfűződve található a harmadik, már nem teljesen gyűrű alakú övezet, a második munkahelyöv, amely gyakorlatilag a város régi iparterületeit öleli fel. Az övezetet a síkvidéki és dunaparti területeken (Pesti-síkság, Kelenföld, Óbuda) a történeti fejlődés hozta létre. A budai hegyvidék megbontja a gyűrű területét, mert a terep- és környezeti adottságok az ipari gyűrű ÉNy–Ny-i harmadát mintegy „kiékelik”.

Az iparosodás kezdeti szakaszában az akkori városperemre települt a gyári nagyipar, ennek következtében ipari telephelyek uralják az övezetet. Jelentőségében ez a főváros második legfontosabb foglalkoztató területe (pl. Józsefváros és Ferencváros külső része, Kőbánya).

– Az ipari övezetet körcikkhez hasonló alakú lakóterületek szakítják meg, ez a második lakóhelyöv. A szektorális elrendezésű mozaikos gyűrű a nagyvárosi övezetek közül mind beépítése, mind pedig a tevékenységek megtelepedése szempontjából a legvegyesebb összetételű.

Sokhelyütt ipari telephelyek ékelődnek a lakóterületbe, de egyes esetekben – főként tömegközlekedési csomópontok közelében – kisebb (elsősorban kereskedelmi jellegű) központok is kialakultak. Az övezet lakóterületei három alaptípusból tevődnek össze: az első a régi, ma már eltűnően levő munkáskolóniák, (pl. Angyalföld, Kőbánya egyes részein) a második a családiházias külvárosok, (ilyen pl. Zuglói külső területe) a harmadik az új beépítésű lakótelepek típusa. A második lakóhelyöv, mint övezet, csak a pesti oldalon követhető jól nyomon; annak D-i részén, Budapest régi területén kívül, a mai XIX. kerület területén (pl. Wekerle-telep) alakult ki.

rületi jellegű közintézmény; 20 = az agglomerációs települések funkcionális jellege; 21 = lakó; 22 = üdülő; 23 = mezőgazdasági; 24 = ipari; 25 = ellátási körzet elvi határa; 26 = központok közti funkcionális és ellátási kapcsolatok; 27 = központok közötti funkciómegosztás; 28 = középfokú vonzás; a = Budapest közigazgatási határa; b = hivatalosan deklarált agglomerációs övezet határvonala (Forrás: A budapesti agglomeráció regionális rendezési terve, 1985)

Settlement system of the Budapest agglomeration zone in 1985 (Ed. by IVÁN, L. 1993). – I = existing; II = planned; III = long term planned elements of the system; 1 = city centre (CBD), first employment belt; 2 = institutional extensions of the city centre; 3 = residential area covered with a lots of institutions, extension area of city centre; 4 = residential area with several institutions, the first residential belt; 5 = second residential belt; 6 = residential belt of inner agglomeration zone; 7 = area of industrial and transport activities, the second employment belt; 8 = large inner area for public purposes; 9 = a ring-form line suggested for workplace locations (the 'Hungaria Ring'); 10 = division centre to be constructed; 11 = centre of settlement group, centre on medium level; 12 = district centre; 13 = partial centre on a middle grade level; 14 = agglomeration settlement; 15 = direction of attraction of settlement out of agglomeration; 16 = important areas of industrial and transport activities in the inner agglomeration zone; 17 = recreational areas (in Budapest); 18 = public institutions with a large extension in space; 19 = and with green area character; 20 = functional type of agglomeration settlements; 21 = theoretical boundary of residential; 22 = of recreational; 23 = of agricultural; 24 = of industrial; 25 = of supply zones; 26 = functional and supplying connections between the centres; 27 = division of functions among the centres; 28 = attraction on a middle grade level; a = administrative boundary of Budapest; b = official boundary of Budapest agglomeration zone (Source: The regional master plan for the Budapest agglomeration, 1985)

A budai oldalon a Hegyvidék lakóövezete tulajdonképpen a második lakóhelyöv speciális formája, tipikus villa- és társasházak negyed, mert a terület természeti és ökológiai adottságai ilyen területfelhasználást tettek lehetővé, míg egyes budai, főként síkvidéki területeken (pl. Óbuda, Kelenföld) nagy lakótelepek (alvárosok) épültek.

A központi magot a belső agglomerációs övezet veszi körül (1., 2. ábra). Némileg leegyszerűsítve a mai peremkerületek tartoznak ebbe az övezetbe, vagyis azok az egykori elővárosok és peremközségek, amelyeket a közigazgatás 1950-ben csatolt Budapesthez. A budai oldalon azonban az övezet túlnyúlik a főváros közigazgatási határán (Budaörs, Budakeszi). A belső agglomerációs övezet területileg alapvetően szintén négy típusba sorolható: (1. ábra):

- Városias típusú, iparral és foglalkoztató-központi funkcióval rendelkező elővárosok (pl. Újpest, Budafok stb.).

- Egyoldalúan lakófunkciós – jórészt korai (a 20. sz. fordulója körüli) kialakulású – szuburbán alvóvárosok (pl. Sashalom, Rákosliget).

- Átmeneti típusú – ún. szemiurbán – eredetileg inkább üdülőhely-jellegű települések, településrészek (pl. Mátyásföld, Budatétény).

- Falusias peremközségek, mezőgazdasági őstermelő hagyományokkal (pl. Cinkota, Nagytétény).

A második, ún. középső agglomerációs gyűrű gyors kifejlődését – az 1950-es–1960-as évek extenzív fejlesztési korszakában – a budapesti letelepedést korlátozó adminisztratív intézkedések erősítették; ez a ma agglomerációs övezetnek nevezett zóna (1. ábra). Az övezet funkcionálisan a főváros elsődleges munkaerőellátó és üdülő-rekreációs területe.

A második agglomerációs gyűrű települései három típusba sorolhatók:

- Városias, központi funkciókkal és intézményekkel, valamint foglalkoztatási lehetőségekkel is rendelkező bolygóvárosok (pl. Szentendre, Százhalombatta, Szigetszentmiklós stb.).

- Szemiurbán sajátosságokat mutató üdülő - (pl. Leányfalu) és ipari (pl. Szigethalom, Solymár) települések.

- Falusias jellegű alvótelepülések (pl. Alsónémedi, Csömör, Üröm).

A budapesti régió harmadik, külső agglomerációs övezete Pest, Fejér és Komárom-Esztergom megyéknek a fővárossal napi kapcsolatban levő területeire terjed ki, különösen azokra a településekre, amelyek a főközlekedési vonalak mentén fekszenek (1. ábra). E legkülső gyűrű Budapest tágabb munkaerővonzási körzete, amely két területi típuson belül, kétféle településtípusból tevődik össze:

- a főközlekedési vonalak mentén elhelyezkedő települések dinamikus csápokká állnak össze, míg

- az elzárt, „forgalmi árnyékban” levő, stagnáló vagy depressziós területek jórészt községi jogállású településeket tömörítenek.

Az agglomeráció legkülső övezete viszont már az országosan jellemző hierarchikus jellegű települési szervezet szerint épül fel, így:

- a fővárostól 30–50 km-re, főközlekedési vonalak mentén hat központi település (Vác, Gödöllő, Monor, Dabas, Ráckeve, Bicske) alakult ki, ez az ún. belső városgyűrű (1. ábra),

- a többi településnek viszont – s a községek zöme ilyen – központi funkciója nincs, ezek ilyen szempontból alvó- és alapfokú települések.

Budapest főváros központrendszere

A főváros területi szerkezetét a történeti fejlődés során kialakult gyűrűs, ill. körcikk alakú funkcionális zónák jellemzik. A funkcionális zónákban – a közlekedési hálózat csomópontjai által determináltak – sűrűsödési góccok alakultak ki az intézményhálózatban, amelyek a város szociális ellátórendszerének műszaki-fizikai rendszerét képezik. Az intézményhálózat tömörülése folytán sajátos központrendszer jött létre, amely egyúttal az ellátásszervezés alapját is képezi. Budapest központrendszere alapvetően két tényező, mégpedig

– a történeti városfejlődés, a hagyományok (31-es és 32-es építési övezet), valamint

– az elmúlt két évtized tudatos városfejlesztési-decentralizálási, tömeges lakásépítési tevékenysége (33-as építési övezet) révén alakult ki.

A központrendszer jelentőségét az ott koncentrálódó intézmények és a tercier, valamint a kvaterner munkahelyek adják. Ezen túlmenően a központrendszerhez jelentős forgalmi csomópontok is kapcsolódnak.

Budapest növekedése, és az ellátás színvonala folyamatos fejlesztésének igénye indokoltá tette, hogy már az 1970. évi általános rendezési terv is háromfokozatú központrendszerrel számoljon (3. ábra) úgy mint:

– főközpont (városközpont) – 32-es építési övezet;

– városrészközpontok – 33-as építési övezet, a főközpont célirányosan fejlesztett tehermentesítői;

– kerület-, ill. településcsoport-központok – 33-as építési övezet, kerületi hatáskörű intézménycsoportosulások.

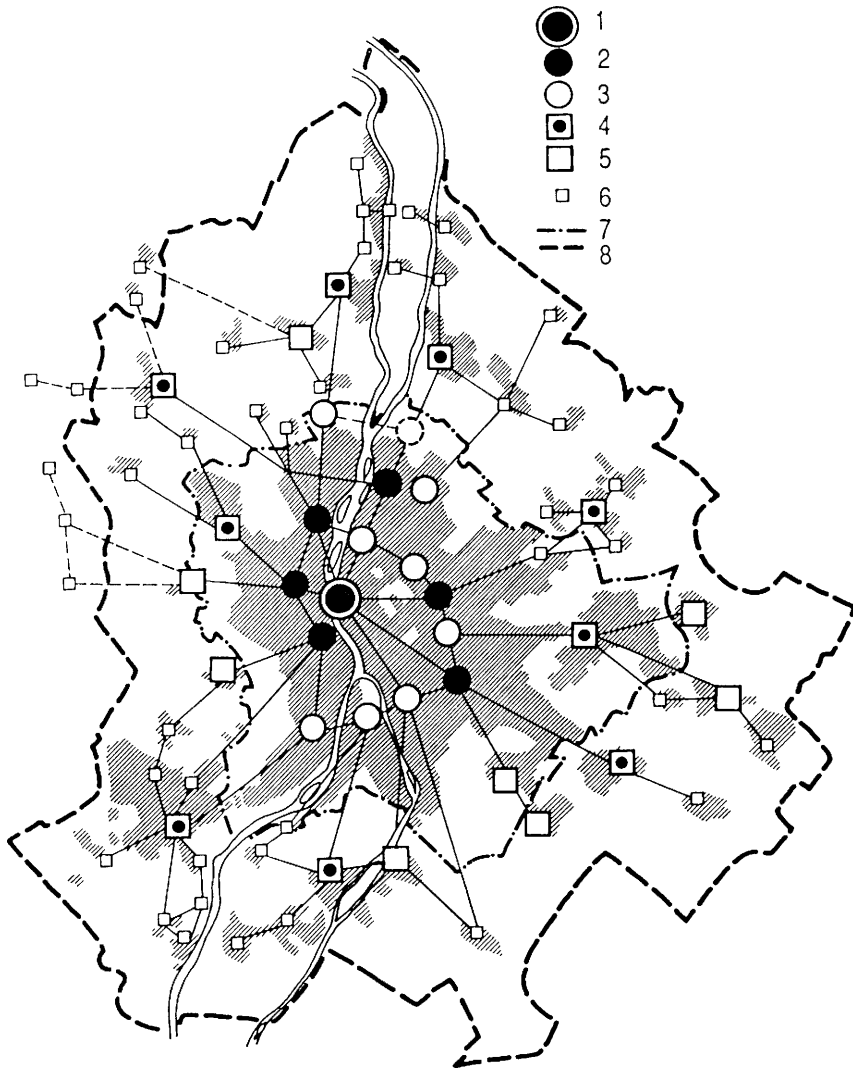
A központrendszer vizsgálata során 1986-ban — az 1976 óta érvényes övezeti terv területi rendszere alapján — 1688 intézményt rendszerezünk. Ezek ellátási területük nagysága, ill. vonzáskörzetük és funkciójuk alapján a következő megoszlást tükrözték: középfokú 657 (38,9%), felsőfokú 407 (24,1%), országos és nemzetközi 624 (37,0%).

A megvizsgált és rendszerezett intézmények 54,1%-a (913 intézmény) koncentráltott az egyes központok (fő-, városrés- és kerületi központ,) területén. Közülük 319 középfokú, 202 felsőfokú, 392 országos és nemzetközi jelentőségű volt.

Budapest főközpontjában koncentrálódott 129 középfokú, 138 felsőfokú, 340 országos és nemzetközi intézmény. Ily módon a városközpontban öszpontosul a középfokú intézményhálózat 19,6%-a, a felsőfokú intézmények 33,9%-a, továbbá az országos és a nemzetközi intézmények 54,5%-a.

Budapest főközpontja – a pesti oldalon nagyjából a Duna és a Nagykörút közötti terület, Budán a Várnegyed, ill. a Víziváros és a Krisztinaváros egy része (2. ábra) – funkcionálisan az ország, Pest megye és a főváros központja, de jelentős középfokú intézményi koncentráció is. Különösen jelentős az országos és nemzetközi intézmények tömörülése az V. kerület középső részén. Funkcionálisan az államigazgatási, az államhatalmi, a hivatali (vállalati, igazgatási), a pénzügyi és a kutatási tevékenység uralja a főközpontot, de jelentékeny a színházak (Nagymező u. környéke) és a kereskedelmi intézmények koncentrációja is.

A 9 meglévő (Óbuda, Moszkva tér, Móricz Zsigmond körtér, Újpest, Örs vezér tere, Kőbánya, Kispest, Pestszenterzsébet, Csepel) és a két tervezett (Bosnyák tér, Budafok–Albertfalva) városrészközpont területén összesen 140 középfokú, 53 felsőfokú

3. ábra. Budapest és agglomerációjának központterve 1970-ből (Az ún. PREISICH-féle koncepció). – 1 = városközpont; 2 = városrészközpont; 3 = kerületi központ; 4 = településcsoport-központ; 5 = középfokú intézményekkel ellátandó település; 6 = településközpont; 7 = a budapesti agglomeráció határa; 8 = Budapest közigazgatási határa (Forrás: BERNÁT-BORA-FODOR: Világvárosok, nagyvárosok, 1973)

Plan for centres of Budapest and for its agglomeration in 1970 (The PREISICH-conception). – 1 = city centre; 2 = division centre; 3 = district centre; 4 = centre of settlement group; 5 = settlement to be supplied with institutions on a middle grade level; 6 = settlement centre; 7 = boundary of Budapest agglomeration; 8 = administrative boundary of Budapest (Source: BERNÁT-BORA-FODOR: Metropolis, big cities, 1973 – in Hungarian)

és 47 országos és nemzetközi jelentőségű intézmény működik. A decentralizáció eredményeképpen a városrészközpontokba települt a középfokú intézmények 21,3%-a, a felsőfokú intézmények 13,0%-a, valamint az országos és nemzetközi szerepkörű intézmények 7,5%-a.

Az intézményhálózat empirikus elemzése azt mutatja, hogy a városrészközpontok funkcionálisan

- kereskedelmi (áruház, bevásárlóközpont, piac),
- egészségügyi (járóbeteg szakrendelő intézet),
- oktatási (középiskola, szakmunkásképző intézet),
- és esetlegesen művelődési–kulturális (művelődési központ)

szerepkört tölthetnek be, ami azonban többnyire csak fakultatív módon teljesül. Általában kevés az olyan városrészközpont, amely a felsorolt funkciókat komplexen teljesítené.

Az övezeti terv szerinti 4 (Angyalföld, Rákospalota, Sashalom–Mátyásföld, Rákoskeresztúr) és a tervezett 2 (Pestszentlőrinc, Pesthidegkút–Hűvösvölgy) kerületi központban 50 középfokú, 11 felsőfokú és 5 országos és nemzetközi jelentőségű intézmény található. A kerületi központokba települt a középfokú intézmények 7,6%-a, a felsőfokú intézmények 2,7%-a, az országos és nemzetközi intézmények 0,8%-a. A kerületi központok területén fejlődőben van a középfokú intézményhálózat rendszere.

A főközpont szerepe

Budapest főközpontjának távlatban is országos-, és egyre fokozódó mértékben nemzetközi jelentőségű funkciót kell betöltenie. Jelenleg a főváros főközpontja lényegében foglalkoztató, kereskedelmi, idegenforgalmi-műemléki (a Világörökség része), és intézményekkel erősen átszőtt lakójellegű területrészekre osztható (4. ábra).

Budapest belső területe, amelynek része a főközpontot felölelő terület egység is, számos városépítési problémával, nehézséggel küszködik. Közülük kettő, a lakóterület műszaki színvonalának erősen leromlott állapota, valamint a közlekedés következményeként jelentkező túlszűfoaltság emelhető ki, mint olyan jelenségek, amelyek közvetlen és halaszthatatlan beavatkozást igényelnek. Gyakorlatilag ezek adják a főközpont fejlesztésének távlati prioritásait.

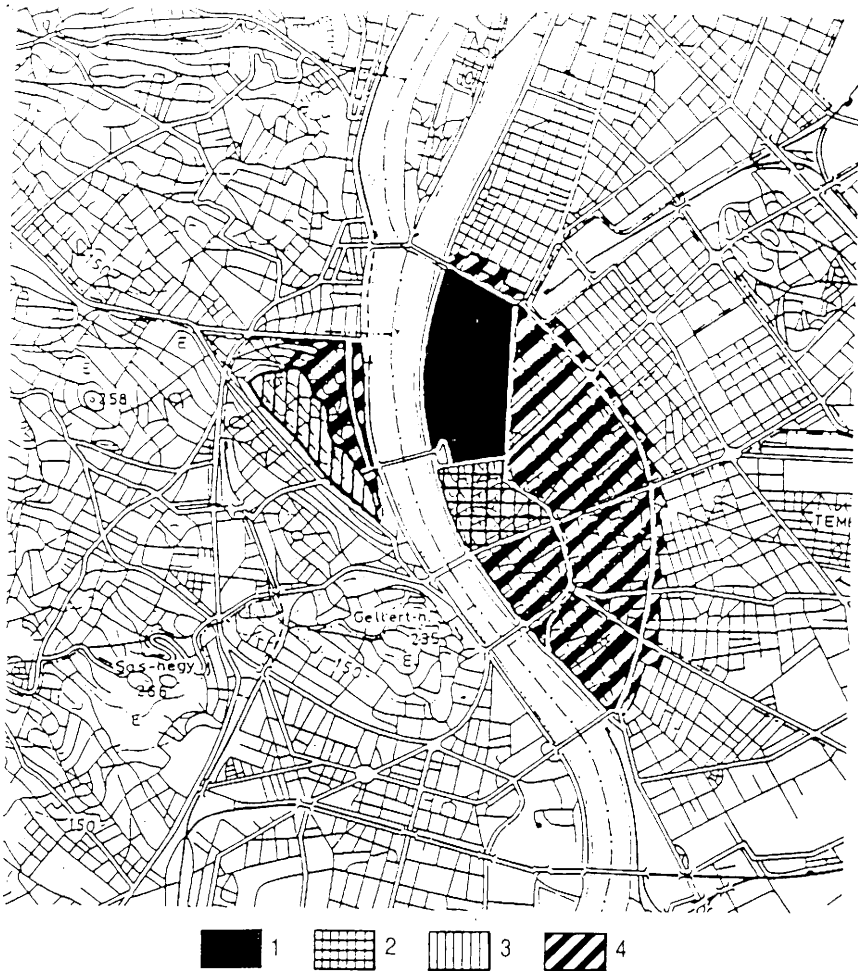
A meglévő városépítési problémák alapján a főváros főközpontjának továbbfejlesztésénél elsősorban az alábbi funkciókat célszerű erősíteni és fejleszteni:

- idegenforgalom,
- nemzetközi gazdasági kapcsolatok,
- minőségi (magasabb szintű fogyasztói igényeket kielégítő, ill. választékbővítő)

kereskedelem,

- a nemzetközi turizmust is szolgáló kulturális tevékenység,
- lakófunkció.

A Fővárosi Tanács 1986. novemberében hagyta jóvá Budapest belső területei rehabilitációjának koncepcióját. A rehabilitáció célja az, hogy az érintett területeken a jelenlegi jól érzékelhető, kedvezőtlen társadalmi folyamatokat megállítsa, az itt élők életkörülményeinek javítása érdekében a lakó- és lakókörnyezeti értékeket a kor igényeinek megfelelően növelje és az értékes épületeket megmentsse.

4. ábra. Budapest szűkebb főközpontjának funkcionális szakosodása. – 1 = döntően terciér és kvaterner foglalkoztató funkciójú városrész, hivatali negyed: alárendelt lakófunkcióval; 2 = döntően kereskedelmi funkciójú városrész, jelentős idegenforgalmi és alárendelt lakófunkcióval; 3 = történeti (műemléki jelentőségű) városrész döntően idegenforgalmi, alárendelt lakó- és foglalkoztató (kvaterner) funkcióval; 4 = nagyvárosi beépítésű, közintézményekkel erősen átszótt lakóterület alárendelt foglalkoztató (tercier) funkcióval

Functional specialization of the main centre of Budapest (in a narrow sense). – 1 = city area mainly with tertiary and quaternary employment character, office quarter with secondary residential function; 2 = city quarter mainly with commercial functions, area with important touristic and secondary residential functions; 3 = historical city quarter (with monumental importance) mainly with touristic and secondary residential and (quaternary) employment functions; 4 = a metropolis-type built-up residential area, intensively covered with

Városszerkezeti helyzete, funkcionális sokoldalúsága következtében igen fontos feladat a főközpont magasabb szintű (felsőfokú, országos és nemzetközi jelentőségű) intézményhálózatának továbbfejlesztése is, amelyet szintén a rehabilitációs tevékenység keretében, ill. azzal összehangoltan célszerű megoldani. Ennek megvalósítása:

– a tömbökben lévő, nem lakófunkciójú épületek felújítása és szükség szerinti korszerűsítése révén,

– az üres telkeken új lakó-, iroda- és egyéb (kereskedelmi, vendéglátó, stb.) épületek létesítésével, ill.

– a szükséges kereskedelmi, szolgáltató stb. létesítmények kialakítása céljából a régi és az új épületeknél egyaránt az utcai földszinti helyiségek felhasználásával történhet.

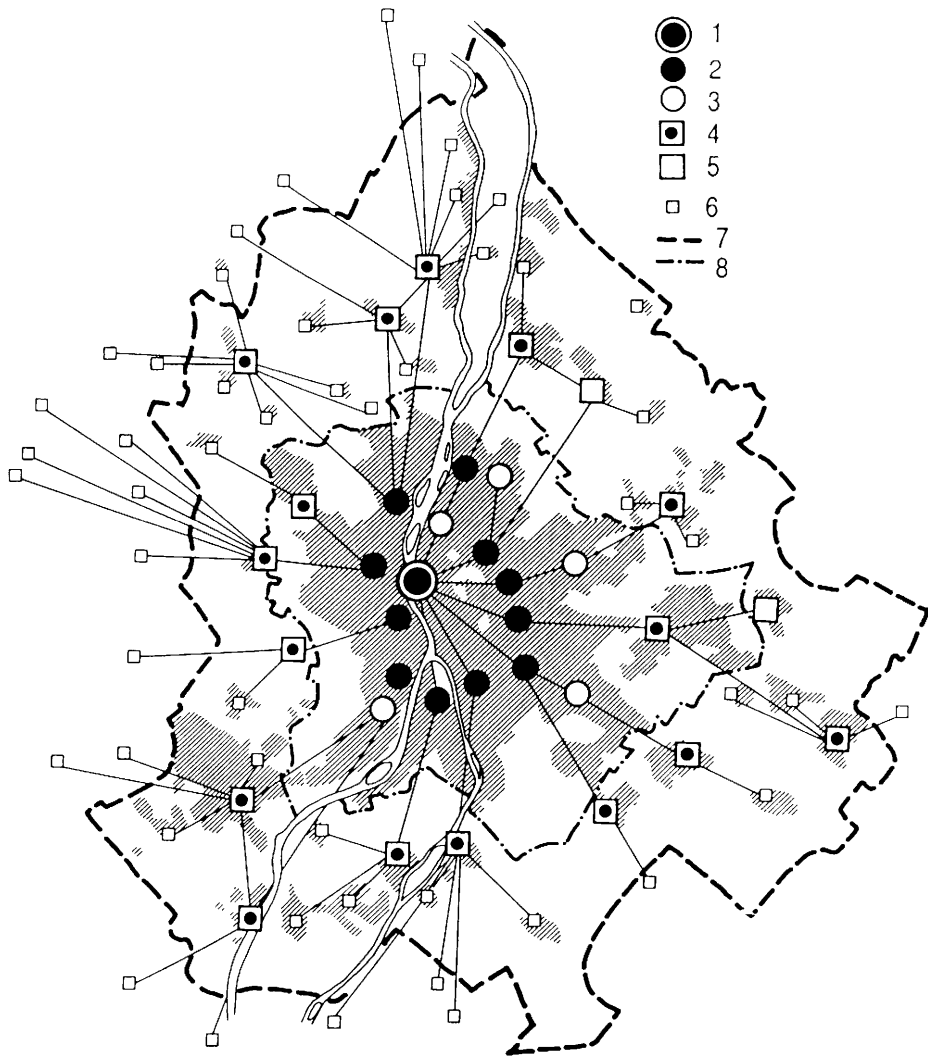
A főközpont – különösen a Belváros (V. kerület) – területén a már ez idő szerint is fennálló túlterheltség miatt általában csak a banktevékenységek és a külképviseletek áruforgalommal nem járó intézményeinek az elhelyezése kívánatos. A vállalkozási-gazdasági szféra, intézményeinek elhelyezését a főközponton kívül kell megvalósítani.

A belső városrészek rehabilitációs tevékenysége keretében kiemelt szerep jutott az idegenforgalommal, ill. a nemzetközi gazdasági kapcsolatok fejlesztésével összefüggő létesítményeknek. A belvárosi foghíj-beépítési tervek e tendenciát támasztják alá, így az V. kerületben az elmúlt 4-5 évben magasabb kategóriájú szállodák, kereskedőházak épültek és a meglévő, leromlott állagú épületek átépítése, felújítása is jelentős részben az idegenforgalmat szolgálja (utazási irodák, bankfiókok, színvonalas vendéglátóhelyek, stb.). Budapest legszűkebb értelemben vett városmagja (az V. kerület középső szektora) egyre gyorsuló ütemben alakul át igazi CBD-vé.

A városrészközpontok funkciója

A nagy kiterjedésű, de lényegében egyközpontú fővárosban a lakosság ellátásában mutatkozó területi aránytalanságok kiküszöbölése érdekében az 1970. évi általános rendezési terv alapján többfokozatú központrendszer kifejlesztése kezdődött meg. Ennek során a főközpont (városközpont) tehermentesítése céljából 6 városrészközpont (Óbuda, Újpest, Örs vezér tere, Kispest, a Móricz Zsigmond körtér és a Moszkva tér) lett kijelölve (3. ábra). 1980-ban a budapesti agglomeráció rendezési tervének városépítési koncepciója további 3 (Kőbánya, Pestszenterzsébet, Csepel) városrészközpont kibontakozását regisztrálta, amit az 1988-as általános rendezési terv is rögzített (5. ábra). E szerint 9 – igen heterogén, korántsem komplex, még erősen fejlődő–alakuló – városrészközpont igyekszik a városközpontot több kevesebb sikerrel tehermentesíteni. Az egyes budapesti városrészközpontok különböző mértékben fejlődtek, s a központok egyre decentralizáltabb hálózata van kialakulóban (6. ábra).

A városrészközpontok létesítésének alapját a koncentrált lakás- (lakótelep-) építés – egyes esetekben régi elővárosok átépítése (Újpest, Kispest, Pestszenterzsébet) – és a közlekedési kiszolgálásukhoz nélkülözhetetlen metróépítés teremtette meg. A metróvonalakra szervezett felszíni tömegközlekedés csomópontokat, átszállóhelyeket (Örs vezér tere, Moszkva tér, Kőbánya–Kispest) eredményezett. A kedvező forgalmi adottságokat először a kereskedelem ismerte fel, s megkezdődött a nagy bevásárlóközpontok (Flórián, Sugár, Skála-Budapest) telepítése, amelyek megvetették a városrészközpontok magjait. Bár az 1980-as évtizedben kibontakozó gazdasági válságfolyamatok lényegesen lefékeztek a kereskedelmi jellegű beruházásokat is, mégis továbbfejlődött a nagy bevásárlóközpontok hálózata (pl. Árpád Üzletközpont, Erzsébet Áruház, Kispesti Áruház, Kőbányai Üzletház).

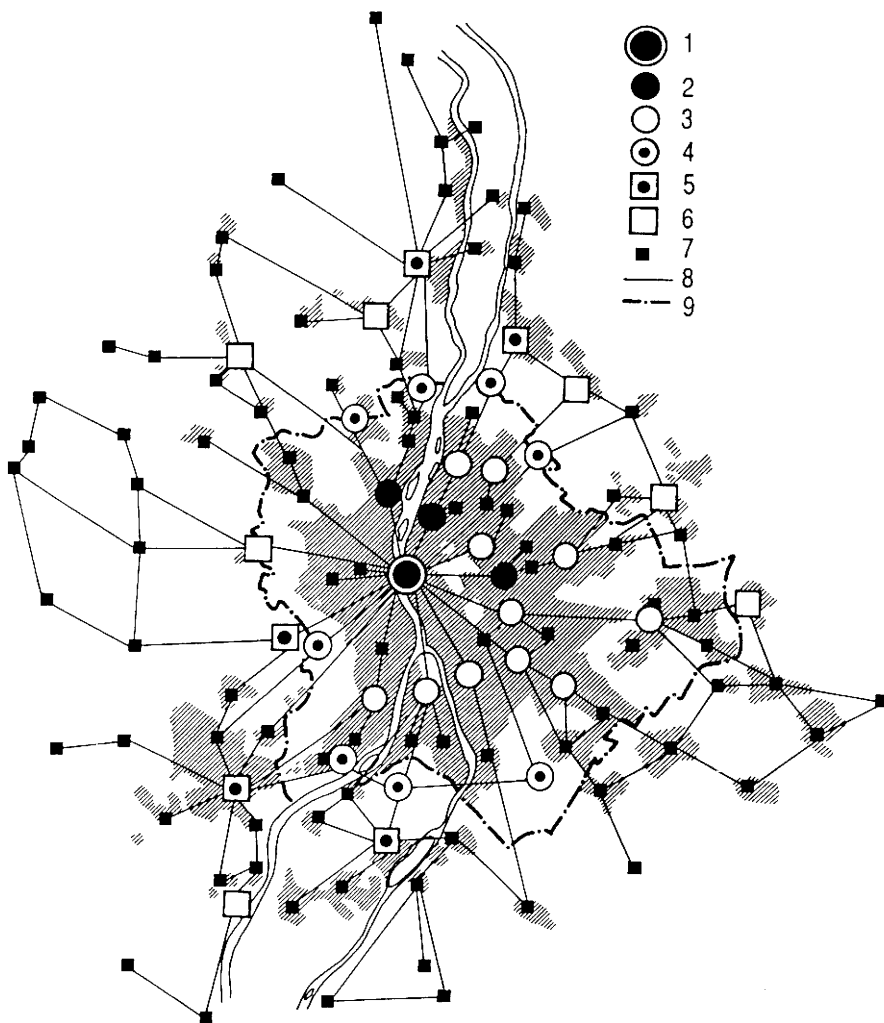
5. ábra. Budapest és agglomerációjának központterve 1988-ból (Szerk.: IVÁN L. 1993). – A jelmagyarázatot l. a 3. ábránál! (Forrás: Budapest általános rendezési tervének rendezési programja, 1988.)

Plan for centres of Budapest and for its agglomeration zone in 1988 (Ed. by IVÁN, L. 1993). – For explanation see Fig 3. (Source: An elaborating program for the general master plan for Budapest, 1988)

A kerület-, ill. településcsoport-központok feladatai

A kerületközpontoknak a városrészközpontokra is jellemző négy funkciót (kereskedelem, egészségügy, oktatás, művelődés-kultúra) kell tömöríteniük, annyi módosítással, hogy itt

– a közvetlen metróvonalai kapcsolat nem elengedhetetlenül szükséges; elegendő az elhelyezett intézmények jó tömegközlekedési megközelíthetősége, ill.

6. ábra. Budapest és környékének központrendszere és vonzásokapcsolatai 1993-ban (Szerk.: IVÁN L. 1993). – 1 = város (fő) központ; 2 = mellékközpont; 3 = kerületi központ; 4 = épülő „városkapu”; 5 = településcsoport-központ; 6 = középfokú település; 7 = lokális központ; 8 = tényleges vonzásokapcsolat; 9 = Budapest határa (Forrás: Budapest városfejlesztési koncepciója, 1992. Budapest főváros általános rendezési tervének programja, 1992)

Centre system of Budapest and its vicinity with their connections of attractivity in 1993 (Ed. by IVÁN, L. 1993). – 1 = (main) centre of the city; 2 = centre of minor importance; 3 = district centre; 4 = 'city gate' in construction; 5 = centre of settlement group; 6 = settlement on a middle grade level; 7 = local centre; 8 = real attraction zone; 9 = boundary of Budapest (Source: A conception for the development of Budapest, 1992. A program for general master plan for the capital of Budapest, 1992)

– kereskedelmi vonatkozásban csak középfokú intézmények telepítése indokolt.

A kerületközpontoknak fokozott szerepet kell vállalniuk a középfokú igazgatási és szolgáltatási ellátásban is. Számukat hosszú távon 6-ra (Rákospalota, Sashalom-Mátyásföld, Rákoskeresztúr, Pestszentlőrinc, Angyalföld, Budafok) célszerű előírni, azzal a kiegészítéssel, hogy 1995 körül meg kell vizsgálni kialakult helyzetüket és várható fejlődésüket, mert jelenlegi ismereteink szerint nagy távlatban számuk várhatóan növekedni fog.

Hosszú távon – döntően az agglomerációs igények miatt, a jelentős beingázót fogadó területeken – két teljes körű középfokú településcsoport-központ kialakítása lenne indokolt Rákoskeresztúron – hiszen a XVII. kerület önmaga is a várostesttől elkülönült településegység (Rákoskeresztúr, Rákosliget, Rákoscsaba, Rákoshegy) alkot –, ill. Budafokon. E két kerületközpont ellátó szerepe túlterjed közigazgatási illetékességi területén. (Rákoskeresztúr ellátóterülete Pécelre is kiterjed, Budafoké pedig az agglomerációs övezet érd-százhalombattai településcsoportjára). Nagytávon Nagykovácsi és Solymár jobb ellátása szempontjából Pesthidegkút–Hűvösvölgyben indokolt lenne egy új középfokú településcsoport-központ kiépítése. (A főváros központrendszerének fejlődését reprezentáló területi mérleget az 1. táblázatban foglaltuk össze.)

1. táblázat. Budapest központrendszerének területi mérlege

Központterület	Terület (ha)		
	Övezeti terv szerint (1976)	Vizsgálat alapján (1986)	Tervezett (2005)
<i>Főközpont (városközpont)</i>	448,8	614,4	678,8
<i>Városrészközpontok:</i>			
Moszkva tér	11,6	65,2	65,2
Móricz Zsigmond körtér	28,8	63,2	63,2
Óbuda	33,2	34,0	34,0
Budafok-Albertfalva (tervezett)	—	—	35,2
Újpest	57,6	46,4	46,4
Bosnyák tér (tervezett)	10,0	16,8	26,0
Őrs vezér tere	14,0	17,6	17,6
Kőbánya	17,6	21,2	21,2
Kispest	21,6	30,4	30,4
Pestszenterzsébet	11,6	17,2	17,2
Csepel	10,4	21,2	21,2
<i>Kerületközpontok:</i>			
Budafok	12,4	12,8	—
Angyalföld	20,4	33,2	33,2
Rákospalota	16,8	27,2	27,2
Sashalom-Mátyásföld	6,8	9,2	9,2
Rákoskeresztúr*	25,6	34,8	34,8
Pestszentlőrinc	—	37,6	37,6
Pesthidegkút–Hűvösvölgy (tervezett)**	—	—	12,0
<i>Városrészközpontok összesen</i>	216,4	333,2	364,8
<i>Kerület- és településcsoport-központok összesen</i>	82,0	154,8	166,8
<i>Központok összesen</i>	747,2	1102,4	1210,4

* Kerület- és településcsoport-központ

**Településcsoport-központ

IRODALOM

- BERNÁT T.–BORA GY.–FODOR L. 1973. Budapest, Közép-Európa legnagyobb városa. – In: Világvárosok, nagyvárosok. Gondolat Kiadó, Bp., pp. 467–528.
- BERTI B. 1980. Városrészközpontok. – Budapest 7. pp. 12–13.
- Budapest és környéke fejlődésének irányítását megalapozó kutatások. – A települések fejlődésének irányítását megalapozó kutatások, OKKFT B/4 jelű program. BUVÁTI Városépítési Kutatási Önálló Osztály, Bp. 1984. Témafelelős: EKLER D.–NAGY T., kézirat, 84 p.
- BURGESS, E. W. 1929. Urban Areas in Chicago: An Experiment in Social Science Research. – Chicago, Illinois, University of Chicago Press, pp. 114–123.
- BURGESS, E. W. 1973. A városfejlődés: hipotézisek egy kutatási javaslatához. – In: SZELÉNYI I. (szerk.): Városshociológia. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Bp. pp. 147–160.
- CSANÁDI G.–LADÁNYI J. 1992. Budapest térbeni-társadalmi szerkezetének változásai. – Akad. Kiadó, Bp. 159 p.
- ENYEDI GY. 1983. A Budapest-probléma. – In: Földrajz és társadalom (Elvek és utak) .Magvető, Bp. pp. 297–315.
- HOYT, H. 1939. The structure and Growth of Residential Neighborhoods in American Cities. – Washington, Federal Housing Administration
- HOYT, H. 1973. A városi struktúra klasszikus modelljeinek újabb torzulásai. – In: SZELÉNYI I. (szerk.): Városshociológia. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Bp. pp. 161–181.
- MENDÖL T. 1963. Általános településföldrajz III.B.1. A települések funkcionális belső tagolódása. – Akad. Kiadó, Bp. pp. 404–423.
- PARK, R.E.–BURGESS, E.W. 1925. The City. – Chicago, Illinois: University of Chicago Press, pp. 47–62.
- PREISICH G. 1972. A budapesti településagglomeráció tagolása, a központok rendszere. – Területrendezés 3. pp. 75–90.
- PREISICH G. 1973. Budapest jövője. – Műszaki Kiadó, Bp. 136 p.
- RECHNITZER J. (szerk.) 1982. Vonzáskörzetek–agglomerációk I. – Akad. Kiadó, Bp. 315 p.
- RECHNITZER J. (szerk.) 1985. Vonzáskörzetek–agglomerációk II. – Akad. Kiadó, Bp. 241 p.
- SZELÉNYI I. 1973. Bevezető tanulmány. – In: SZELÉNYI I. (szerk.): Városshociológia, Közgazdasági és Jogi Kiadó, Bp. pp. 7–38.
- SZELÉNYI I. 1990. Az urbanizáció és az életmód alakulása Budapesten. – In: Városi társadalmi egyenlőtlenségek, Akad. Kiadó, Bp. pp. 175–180.
- SZÚCS I.–PREISICH G. 1984. A budapesti agglomeráció – Elképzelések és realitások. – In: PREISICH G. (szerk.) A városépítésről. Vélemények, viták sorozat. Kossuth Kiadó, Bp. pp. 140–146.
- ZOLTÁN Z. 1981. A dinamikus nagyváros. – Gyorsuló idő sorozat. Magvető, Bp. 213 p.

SPATIAL STRUCTURE AND CENTRAL SYSTEM OF THE BUDAPEST AGGLOMERATION

by *L. Iván*

S u m m a r y

Historically developed ring and sector shaped functional belts are characteristic of the spatial structure of the capital. Within the functional belts or zones there are institutional knots developed at the main

The urban growth of Budapest and the demand for the constant development of supply made the General Master Plan of 1970 to consider a three stage system of centres:

- the main centre (the City) – building zone 32;
- the division centres – building zone 33; developed to release the impact on the City;
- the district centres and settlement group centres – building zone 33; with the concentration of the institutions of the district authorities.

According to our present knowledge the main centre of Budapest includes the area within the ring of the Nagykörút ('Grand Boulevard') on the Pest side and the Castle District and the Víziváros ('Watertown') District on the Buda side. The number of the division centres is 11 at present, though their revision is under way during the new regional plan being just elaborated. There are 7 district and settlement group centres for the time being, but the possible revival of the traditional centres of the suburban settlements (annexed to Budapest in the past) like Rákosszaba, Rákosliget, Soroksár may increase their number.

The Budapest agglomeration belt can be divided into 14 settlement groups and all of them have their own centres in: Dunakeszi, Kerepestarcsa, Gyömrő, Vecsés, Gyál, Dunaharaszti, Szigetszentmiklós, Százhalombatta, Érd, Budaörs, Budakeszi, Pilisvörösvár, Pomáz and Szentendre.

According to the importance of the institutes responsible for creating centres, the centres can be divided into:

- middle grade centres,
- higher grade centres,
- national and
- international ones.

The institutes of the basic supply do not induce the formation of the centres, though they can also be concentrated in an area. In a functional aspect, however, they do not require central situation.

Translated by I. TÓZSA